

השבט הי"ג

אנחנו רגילים למושג י"ב שבטים כנגד י"ב הבנים שהוליד יעקב אבינו עם ארבע נשותיו, רחל, לאה, זלפה ובלהה. אנחנו פחות רגילים למושג י"ג שבטים כנגד המילה אח"ד בפסוק 'שָׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה אֶחָד'.⁸⁵⁹ האות ח"ת כנגד בני הגבירות, לאה ורחל, האות דל"ת כנגד בני השפחות, בלהה וזלפה, ולגבי האות אל"ף ניתנו שלושה פירושים: כנגד יעקב, כנגד יוסף⁸⁶⁰ וכנגד דינה, בתם של יעקב ולאה. שתי הדעות הראשונות קצת קשות משום שיעקב אינו חלק מהשבטים ויוסף הוא חלק מבני הגבירות. אבל דרך בניו אפרים ומנשה, יוסף הוא יוצא דופן בכל זאת. הוא התחתן עם אסנת שהיא לפי דברי חז"ל במדרש הבת של דינה.⁸⁶¹ כך אפשר להתחיל להבין את האמירה שהאות אל"ף אכן מכוונת נגד דינה, הבת של יעקב ולאה.

הפסוק המרכזי בנושא זה הוא הפסוק 'וַיֵּרְאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם יְהוָה נִקְרָא עָלָיו וַיֵּרְאוּ מִמֶּנּוּ'.⁸⁶² שמו של הקב"ה הוא אח"ד. מסבירה הגמרא:

א"ל רב נחמן בר יצחק לרב חייא בר אבין: הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו? א"ל: 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'. ומי משתבח קוב"ה

859 דברים ו ד.

860 ראה פירוש השל"ה, פרשת ויצא, שער השמים, פסקה כד, פרשת וישב, תורה אור, צאן יוסף, פסקה ג.

861 ראה מסכת סופרים הוספה א, א ה"ה: בת שש שנים היתה דינה כשהולידה את אסנת משכם. ראה גם פרקי דרבי אליעזר, פרק לה ופרק לז ותרגום יונתן בן עוזיאל לבראשית מא מה: וקרא פרעה שמה דיוסף גברא דטמירן מפרסם ויהב ליה ית אסנת דילידת דינה. שבט הי"ג מופיע בסופו של דבר כאשר מעמדו של יוסף משתנה. הוא לא כאחד הבנים והוא גם לא אב. בניו אפרים ומנשה מקבלים כל אחד מעמד של שבט. לכן בשלב הזה יש י"ג שבטים בישראל. אולם בחטא העגל המצב שוב משתנה משום ששבט לוי נלקח לתפקיד חדש ואינו נמנה עם השבטים בתחומים רבים. לכן זמנית - גם אם זה נמשך זמן רב, נותרו רק י"ב שבטים. לעתיד לבוא יחזרו הי"ב שבטים למעמדם הקודם ושוב נהיה י"ג שבטים (מתוך שיעורי הרב על פרשת וישלח).

862 דברים כח י.

בשבחייהו דישראל? אין, דכתיב 'את ה' האמרת היום' (וכתיב) 'זה' האמירך היום'. אמר להם הקב"ה לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר 'שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד' ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנאמר 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'.

ברכות ו ע"א

ישראל מגלה בארץ את האחדות האלוקית, אחדות המתפרטת ל"ג מידות כלשון הפסוק 'ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופושע וחטאה ונקה לא ינקה'.⁸⁶³ שבט אחד כנגד מידה אחת. כדי ששמו של הקב"ה יקרא על ישראל צריכים להיות י"ג שבטים בישראל. אולם יעקב הוליד רק י"ב בנים ומבחינה זהותית ישראל חסר. הפתרון צריך לבוא דרך בתו, דינה. נושא זה לא כל כך מוכר לרבים אבל הוא מהותי ביותר והוא יעסיק אותנו בשיעור הזה.

אתחיל עם העיקרון המרכזי בהסבר: דינה מסמלת אותה נקודה זהותית שטרם הושלמה בישראל כדי שישראל יהיה ישראל. כל עוד אין בישראל י"ג שבטים איחודו של שמו ית' אינו שלם. לכן כאשר חוזר יעקב אבינו לארץ ישראל, הוא נמצא מול האתגר הבא: עם מי אפשר לחתן את דינה כדי לייסד את השבט הי"ג בישראל, כדי שישראל יהיה באמת ישראל? מי שמבין נקודה זו מבין את המתח המשיחי האדיר המלווה את כל הסיפורים הקשורים להמשך התולדות של בני יעקב - מתח המאפיין בעיקר את חכמי הסוד. האחדות היא דבר מהותי ביותר בזהות הישראלית. היא למעשה המידה החסרה והיא צריכה להיות מושגת כדי שישראל יוכל למלא את תפקידו ההיסטורי המשיחי. הדבר הראשון שצריך להבין הוא שבלי השבט הי"ג, אין אפשרות של אחדות אפילו בין הי"ב שבטים הקיימים. הקושי העיקרי בהופעת השבט הי"ג הוא שמי שיכול לייסד שבט זה צריך לבוא בהכרח מבחוץ. לכן השאלה המעסיקה את יעקב הרוצה להיות באמת ישראל היא מי יכול אפוא להיות החתן של דינה. אי אפשר לחתן אותה עם כל אחד.

דינה בת לאה

לפני שנוכל להתייחס לשאלה זו, עלינו להבין מה מייצגת דינה מבחינה זהותית, מה תפקידה. דינה נולדה אחרי זבולון הבן השישי של לאה:

ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה.

בראשית ל כא

חז"ל אומרים שדינה הייתה אמורה להיות בן אולם היא הפכה לבת:

היתה אשתו מעוברת ואמר: יהי רצון שתלד כו' הרי זו תפלת שוא. ולא מהני רחמי? מתיב רב יוסף: 'ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה' מאי 'ואחר'? אמר רב: לאחר שדנה לאה דין בעצמה ואמרה: 'י"ב שבטים עתידין לצאת מיעקב, ששה יצאו ממני וארבעה מן השפחות הרי עשרה, אם זה זכר לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות? מיד נהפכה לבת שנא' 'ותקרא את שמה דינה'.

ברכות ס ע"א⁸⁶⁴

דברי רב נראים תמוהים לחלוטין, במיוחד לאור דברי הגמרא בהמשך הסוגיה: "אין מזכירין מעשה נסים". איך סמכה אפוא לאה על הנס? הרי זה אסור.⁸⁶⁵ היה עליה להתפלל תפילה זו על אחותה לפני שנתעברה, לא אחרי, כי זו תפילת שווא. כל מפרש תירץ קושיה זו בדרך שלו. הנקודה שברצוני לברר היא קודם כול שאלת מקור הדרשה של רב: "לאחר שדנה לאה דין בעצמה". מה משמעות הוספת המילה לאחר? המילה 'ואחר' מופיעה אך ורק בסיפור לידתה של דינה. בכל לידה כתוב "ותהר עוד", למשל בפסוק יט 'ותהר עוד לאה ותלד בן שש' ליעקב'. אם כן, יש בסיפור של דינה חריגה מהנוסח

864 ראה גם תנחומא ויצא ח: וכן אתה מוצא בלאה אחר שילדה ששה בנים, והייתה רואה בנבואה שי"ב שבטים עתידין לעמוד מיעקב וכבר ילדה ששה ונתעברה מן השביעי, ומן שתי שפחות שנים שנים הרי עשרה, עמדה לאה והייתה מתרעמת לפני הקדוש ברוך הוא, ואמרה: רבש"ע, י"ב שבטים עתידין לעמוד מיעקב, הרי כבר בידי ששה ומעוברת משביעי, וביד השפחות שנים שנים הרי עשרה, אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת מן השפחות? מיד שמע הקב"ה תפילתה ונהפך העובר שבמעייה לנקבה שנאמר 'ואחר ילדה בת ותקרא שמה דינה', ואחרת אין כתיב כאן, אלא ואחר.

ראה בראשית רבה, פרשה עב ה.

865 ראה פסחים סד ע"ב.

המקובל ויש מקום לדרוש חריגה זו. המילה אחר היא בלשון זכר ומשתמע ממנה שהייתה לאה ראויה ללדת עוד בן אחד, בן שביעי ליעקב, כלשון המדרש: "ואחר ילדה בת ותקרא שמה דינה", ואחרת אין כתיב כאן, אלא ואחר".⁸⁶⁶ מיהו אותו בן? התרגום יונתן אומר שזה היה יוסף:

וּמִן בֶּתֶר בְּדִין יִלְיֹדֶת בֶּרֶת וְקָרָת יֵת שְׁמָהּ דִּינָה, אַרוּם אֲמָרַת דִּין הוּא מִן קֶדֶם יִי דִּיהוֹן מְנִי פְלָגוֹת שְׁבֻטָּיָא בְּרִם מִן רַחֵל אַחֲתִי יַפְקוֹן תְּרִין שְׁבֻטִין הִיכְמָא דְנִפְקוּ מִן חֲדָא מִן אֲמִהֶתָּא, וְשְׁמִיעַ מִן קֶדֶם יִי צְלוּתָא דְלָאָה וְאִיתְחַלְפוּ עוּבְרָיָא בְּמַעֲיָהוֹן וְהָוָה יִהִיב יוֹסֵף בְּמַעֲהָא דְרַחֵל וְדִינָא בְּמַעֲהָא דְלָאָה.

תרגום יונתן בראשית ל כא⁸⁶⁷

תפילתה של לאה התקבלה לפני הקב"ה והעוברים שהיו בבטן לאה ובבטן רחל התחלפו, כלומר הבן שהיה ברחמה של לאה עבר לרחם של רחל ולהפך הבת שהייתה ברחמה של רחל עברה לרחם של לאה.⁸⁶⁸ איך אפשר לתפוס זאת? צריך לדעת שלכל זהות שתי פנים, פן זכרי ופן נקבי. הפן הנקבי היה אמור להיות של רחל. הוא הפן המקבל מן החוץ. הוא הפן הפונה לחוץ. הוא הפן המחבר את החוץ עם הפנים. אם מבינים נקודה זו, מבינים מה ניסה יוסף לעשות. אבל לפני שנגיע לסיפור של יוסף, מספרת התורה את אשר קרה עם דינה. סיפורה הוא למעשה הניסיון הראשון של יעקב לבנות את הקשר בין עם ישראל לאוניברסל האנושי, בין הפנים עם החוץ.

866 ראה חידושי אגדות למהרש"א, נדה, דף לא: "יש להקשות דהא דינה זכר היה ונהפכה לנקבה כדאיתא פרק הירואה וא"כ עיקר יצירתה זכר היה ולא היה הזריעה תחלה ונהפכה לנקבה ע"י תפלת האמהות. ובשם ספר פענ"ח רז"י שמעתי לתרץ הא דנהפכה דינה לבת היינו שהזכר שבבטן לאה ניתן בבטן רחל והנקבה שבבטן רחל ניתן בבטן לאה דהשתא אתי שפיר עיקר יצירתה של דינה נקבה עכ"ד."

867 התרגום מוסיף על מילות הפסוק ודברי הגמרא את ההסבר הבא: תפילתה של לאה התקבלה לפני הקב"ה והעוברים שהיו בבטן לאה ורחל התחלפו. הבן שהיה ברחם לאה עבר לרחם רחל והוא יוסף והבת שהייתה ברחם רחל עברה לרחם לאה והיא דינה.

868 ראה גם דברי הקליר בפיט שלו לתפילת מוסף לראש השנה: "ביהוסף דינה סלוף אחות בבטן להמיר עבור".

דינה ואיוב

הסיפור מתחיל בסוף פרק לג, אחרי הפגישה בין יעקב לעשו. חז"ל יודעים לספר לנו שיעקב חשש שמא ירצה עשו ליטול את דינה לאישה, ולכן הסתיר אותה במהלך כל הפגישה הזו:

... אלא בשעה שהיה יעקב אבינו בא והשבטים עמו הייתה דינה עמו, כיון שבאו המלאכים ואמרו לו 'באנו אל אחיך אל עשו' (בראשית לב ז), נטל יעקב דינה ונתנה בתיבה, שלא יראה אותה עשו ויטול אותה לאישה. א"ל הקב"ה: חסכת אותה ממנו – חייך לאדם ערל היא מתוקנת, הדא הוא דכתיב 'למס מרעהו חסד'. אילו הייתה נישאת לעשו שמא הייתה מגיירת אותו. כשנטלה איוב לא גיירה אותו?⁸⁶⁹ לפיכך חסכת אותה, הרי בן מאירה בא כנגדה, 'יירא אותה שכם בן חמור'.

מדרש תנחומא וישלח יט

יש במדרש הזה, לכאורה, ביקורת קשה על יעקב אבינו: מה שקרה עם שכם הוא התוצאה הישירה של רצון יעקב להסתיר את דינה בזמן מפגשו עם עשו.⁸⁷⁰ האם בעל המדרש אינו יודע שעשו הוא רשע? אבל צריך להבין את דבריו לעומק. עשו אינו גוי. הוא ישראל מומר⁸⁷¹ משום שפסל את עצמו בהתנהגותו, בין היתר כאשר התחתן עם נשים כנעניות שהיו למורת רוח

869 ראה ירושלמי סוטה פרק ה, הלכה ח וב"ב טו: דינה אשתו של איוב היתה. ראה גם ב"ר נז ד.

870 משתמע גם מדברי המדרש שיעקב אחראי לאי חזרתו בתשובה של עשו. "אילו הייתה נישאת לעשו שמא הייתה מגיירת אותו". זו ביקורת קשה ביותר על יעקב אבינו אולם צריך להבין מה רוצים חז"ל ללמד אותנו: התשובה תמיד אפשרית. הדלת לא נעולה לגמרי אף פעם. מתי? בתקופת הבנים. אולם בתקופת האבות המצב שונה. לא פעם הסברתי שיש הבדל יסודי בין תקופת האבות ובין תקופת הבנים. תקופת האבות היא תקופת בניית הזהות הישראלית ובתקופה זו צריך להיזהר ביותר מכל השפעה העלולה להרוס את הכול מבפנים. לכן האבות דחו את תמנע. אותו דבר קורה פה. המצב שונה בתקופת הבנים כאשר זהותנו כבר בנויה. נוסף על כך צריך לזכור שעשו הוא בבחינת ישראל מומר. האם למומר אין אפשרות לחזור? זאת השאלה של חז"ל במדרש זה (מתוך שיעורי הרב על יוסף ויהודה).

871 קידושין יח ע"א.

אין לו קיום עצמתי משלו, להבדיל למשל מישמעאל. יש מושג של ישמעאל צדיק באחרית הימים. אין מושג מקביל אצל עשו משום שכאשר הוא חוזר בתשובה שלמה כלפי אביו ואמו, הוא ישראל (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ו, עמ' 240).

ליצחק ולרבקה.⁸⁷² אולם פסילה זו אינה הופכת אותו לגוי. עובדה היא שיש לו שר משלו ושר זה אינו נמנה עם השרים של שבעים האומות. לכן צריך להבין שעשו משמש חוליה מקשרת בין ישראל ובין האומות. מדוע יעקב אפוא הסתיר ממנו את דינה שאמורה דווקא לייסד את הקשר בין ישראל ובין האומות?⁸⁷³

הרעיון של החוליה המקשרת בין ישראל ובין האומות הוא מהותי ביותר, וזאת אם רוצים להבין לעומק את המושג של ממלכת כהנים. בלי חוליה זו ישראל אינו יכול להיות באמת ממלכת כהנים. השאלה פשוטה: מי ראוי להיות הצד הזכרי של החוליה? מדברי המדרש עולה ש"עשו כשר" היה יכול להיות אותו צד. אולם יעקב הבין שזה בלתי אפשרי משום שהכיר היטב את אחיו. לכן הסתיר את דינה ממנו, אותה דינה המייצגת את הצד המקשר בין ישראל לאומות מצדנו. הוא לא עשה זאת מתוך רוע לב או עין צרה אלא משום שהבין שאי אפשר היה להחזיר את עשו להיות מוסרי. אי אפשר היה להחזיר אותו בתשובה כלפי אמו, רבקה, כלפי הממד של כנסת ישראל.⁸⁷⁴ לפי הנאמר בסוף המדרש הזה התחתנה דינה עם איוב.⁸⁷⁵ במקורות רבים בחז"ל משמשת דמותו של איוב סמל לאוניברסל האנושי. הוא מי שמייצג

872 בראשית כו לה.

873 אזכיר בקצרה דברים שלמדנו בשיעורים הקודמים: אומות העולם הן לא הנצרות או האסלאם. לכל אומה זהות אנתרופולוגית משלה ושר משלה. נוסף על כך, כשאומה אימצה את עיקרי התרבות היוונית-לטינית-נוצרית או בשפה מודרנית יותר כשהיא רואה את עצמה שייכת לתרבות המערבית, היא גם מבחינה טיפולוגית תחת השפעתו של שרו של עשו. אז היהודים החיים בתוך אומה זו פוגשים בעיקר את השפעתו של שרו של עשו. מצב זה נמשך עד לימות משיח בן יוסף כלומר עד קיבוץ הגלויות של ישראל. אז המצב משתנה והיחס בין ישראל לאומות הופך להיות יחס ישיר. הוא אינו עובר עוד דרך עשו וישמעאל. זה לא קורה בבת אחת. זה לוקח זמן אבל השינוי הזה כבר התחיל. בפעם הראשונה בהיסטוריה שלנו זה זמן רב מאוד, ניתן לדבר ישירות עם האומות. במהלך הגלות כולה, כאשר האומות שמעו את "ישראל מדבר", הן שמעו למעשה ולאמתו של דבר את הנוצרי מדבר או את המוסלמי מדבר, ולא את ישראל (מתוך השיעור).

874 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ו, עמ' 237.

875 חז"ל זיהו במדרש בראשית רבה (יט יב) את אשתו של איוב כדינה: "'ויאמר האדם האשה אשר נתתה וגו'" - הדא הוא דכתיב (איוב ט) 'אדברה ולא איראנו כי לא כן אנכי עמדי'. אמר: איני כאותו שאמר: 'האשה אשר נתתה עמדי וגו''. הוא שמע לדברי אשתו, אבל אני לא שמעתי לדברי אשתי. אמר רבי אבא בר כהנא: דינה, אשתו של איוב היתה, על כן אמר לה (שם ב): 'כדבר אחת הנבלות תדברי'. גם את הטוב נקבל מאת האלהים, אקבל אין כתיב כאן, אלא נקבל. נאים בטובה ולא נאים בפורענות אתמהא?! (שם) 'בכל זאת לא חטא איוב בשפתיו - בשפתיו לא חטא, אבל בלבו חטא. אמר רבי אבא בר כהנא: 'ואכלתי' אין כתיב כאן, אלא 'ואוכל'. 'אכלתי ואוכל'..."

את החכמה של בני קדם ושאלתו המהותית העיקרית היא שאלת גורל האדם.⁸⁷⁶ זו השאלה הקיומית בתכלית. החיבור שלו עם ישראל דרך דינה מאפשר לו לדון בשאלתו לפי הנתונים של התורה המגלה את האחדות היסודית הקיימת בבריאה כולה. הגילוי הזה פותח לו אשנב חדש לחלוטין, עד כדי שינוי טוטלי של תפיסת העולם. דרך התורה מקבלת שאלת גורל האדם פרספקטיבה חדשה לחלוטין. חיינו מקבלים משמעות, גם ואף על פי שלא הכול נהיר לו - אפילו רחוק מזה.⁸⁷⁷

אם כן, כוונת המדרש ברורה לחלוטין. דרך ישראל, דרך הממד הנקבי שבו, דרך דינה, יכולים בני האדם, צאצאיו של אדם הראשון להקנות לחייהם משמעות חיובית, לעבור מהפסימיות המוחלטת של חכמת בני קדם לאופטימיות של התורה.

העיר שכם

אחרי שהגדרנו בעזרת המדרש את השאלה המעסיקה את יעקב הרוצה לייסד את הזהות הישראלית "עם מי אפשר לחתן את דינה, עם איזה פרצוף של הזהות האנושית", נעיין כעת בפסוקים עצמם. אומרת התורה:

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם עִיר שָׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֹאֹ מִפָּדֵן אָרֶם וַיַּחֲזֵן אֶת פְּנֵי הָעִיר.

וַיִּקַּח אֶת חֵלְקַת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֱהֱלֹו מִיד בְּנֵי חֲמוֹר אָבִי שָׁכֵם בְּמִאָּה קִשְׁיָטָה.

וַיַּצֵּב שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל.

בראשית לג, יח-כ

876 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ה, עמ' 277.

877 אחרי שהקב"ה מתגלה אליו מתפלל איוב לראשונה. זה קורה אחרי שהקב"ה שאל אותו סדרה של חמישים שאלות. איוב לא הבין מאום, אולם עצם ההתגלות, עצם החיבור הפרסונלי, האישי שינה אותו לגמרי. חכמתו אינה עוד החכמה הקדומה של בני קדם, חכמה בלתי פרסונלית שאולי לוקחת כנתון את קיומו של בורא, אולם אינה יודעת שהבורא גם מתגלה ומגלה את רצונו לאדם. איוב הבין דבר אחד והוא שיש לאדם כתובת לפנות אליה, שיש משמעות לכול, גם אם משמעות זאת נשארת מסתורית עבורו אישית (מתוך שיעורי הרב על ספר איוב).

להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ד - ייסורי הצדיק, עמ' 213.

לא כל מועמד ראוי להיות הבעל של דינה אשר תוליד את השבט הי"ג, אותו שבט אשר מצד אחד יהפוך את האחדות של שבטי ישראל, של שבטי י"ה למציאות ומן הצד האחר יחבר את ישראל עם האומות כך שהאומות יתאחדו עם ישראל. אנחנו נמצאים ממש בשלב קריטי, משיחי, בצומת של היסטוריית העולם וכל זה יכול להתרחש, לפי הבנתו של יעקב החוזר מגלותו אצל לבן, דווקא בעיר שכם.

הערה מהותית ביותר לפני שנסביר את הנאמר בפסוקים אלה: כאשר אנחנו ניגשים לפסוקים האלה עלינו להיות רגישים לכל פרט ובעיקר לשים לב לכך שהאב השלישי של ישראל מכונה בסיפור זה יעקב ולא ישראל, אף על פי שהוא כבר קיבל את שמו החדש ישראל על-ידי המלאך.⁸⁷⁸ יעקב הולך בכוונה למקום הזה, לעיר שכם. המקום הזה מוזכר לראשונה בפרק יב: 'וַיַּעֲבֹד אֲבִרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שָׁכֵם עַד אֵלֹן מוֹרָה וְהַכְנִיעַ אֶזְרָאֵל בְּאֶרֶץ' ⁸⁷⁹ רש"י במקום מסביר: "להתפלל על בני יעקב כשיבאו להלחם בשכם". מה כל כך מסתורי במקום הזה? מדוע היה צריך אברהם אבינו לעבור דרך המקום הזה כאשר נכנס לארץ? וצריך לדייק: כתוב 'עַד מְקוֹם שָׁכֵם' ולא עד שכם. סימן שהמקום טרם נבנה. אם כן, מה יש לאברהם לעשות שם? תשובת חז"ל היא שמשוהו עלול להתרחש במקום הזה. השאלה היא האם זה יהיה משהו טוב או לא. לכן, מלכתחילה מכל התרחשות היסטורית במקום, מתפלל אברהם שם על בניו. מדוע? מסבירה הגמרא:

תנא משום ר' יוסי: מקום מזומן לפורענות, בשכם עינו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף, בשכם נחלקה מלכות בית דוד.
סנהדרין קב ע"א

"המקום מזומן לפורענות". טוב יכול לצאת משם ורע יכול לצאת משם.⁸⁸⁰ במה זה תלוי? בהתנהגות של אנשי המקום. האם היא מוסרית או לא? לכן עלינו לומר שכאשר מחליט יעקב ללכת לשם, הוא יודע בדיוק לאן הוא הולך. הוא הולך אמנם למקום בעל פוטנציאל חיובי, משיחי אולם באותה המידה הוא הולך למקום "מזומן לפורענות", המועד לפורענות מאז ומתמיד. הוא

878 נתינת השם ישראל על-ידי הקב"ה מתרחשת בפרק הבא, פרק לה, לפי סדר הפסוקים בתורה.

879 בראשית יב ו.

880 ראה אש דת מאת הרב משה אפשטיין, חלק ב, יעקב ועשו, עמ' רמא: שם היו הר גריזים והר עיבל, שהיו מקום הקללה והברכה.

הולך לשם כי הגיע הזמן לקדם את מימוש מחשבת הבריאה, להתחבר לאוניברסל האנושי, וזאת משום שהוא רוצה להיות ישראל. לכן הוא הולך לעיר שכם. אולם הדיוק של הכתוב 'עיר שְׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן' מחייב אותנו לשאול האם יש שכם אחרת בארץ אחרת. צריך לשים לב לדיוק נוסף, מיותר לכאורה: 'בְּבֹאוֹ מִפְּדֹן אֶרֶם'. זה כבר ידוע לנו ולכן צריך להבין מה החידוש בהוספה זו. כל דיוק בפסוק זה דורש כמובן עיון בפני עצמו אולם נשים לב כעת לכך שהכתוב אומר שיעקב מגיע מפדן ארם, לא מחרן. אין ספק שיש כאן רמז לעובדה שיצחק שלח אותו לשם לפני עשרים שנה, כאשר אמר לו: 'קוּם לךְ פְּדֹנָה אֶרֶם בֵּיתָה בְּתוֹאֵל אָבִי אִמֶּךָ וְקַח לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לְבֶן אָחִי אִמֶּךָ'.⁸⁸¹ ריבוי הפרטים הנראים לכאורה כמיותרים בפסוק אומר דרשני, ולכן חז"ל דורשים את הפסוק בגמרא במסכת שבת:

זיבא יעקב שלם' ואמר רב: שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו.⁸⁸²
זיחן את פני העיר' אמר רב: מטבע תיקן להם, ושמואל אמר: שווקים תיקן להם, ור' יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם.

שבת לג ע"ב

הרמב"ן מסביר את פשט הביטוי 'זיחן את פני העיר' כך: "לא רצה להיות אכסנאי בעיר, אבל רצה שתהיה תחילת ביאתו בארץ בתוך שלו, ולכן חנה בשדה וקנה המקום, וזה להחזיק בארץ. והמעשה הזה היה רמז, כי המקום ההוא יכבש לפניו תחילה, טרם הורישו יושבי הארץ מפני זרעו, כאשר פרשתי באברהם (לעיל יב ו)". אולם יש בפסוק עצמו שתי קושיות: הראשונה, מה משמעות האמירה פני העיר? האם יש לעיר פנים? המושג פנים שייך לחי, לא לאובייקט. השנייה, הצורה הדקדוקית קשה משום שיש כאן צורה של יחס הפעול, כלומר זיקת הפועל היוצא אל מקבל הפעולה. מקבל הפעולה הוא

881 בראשית כח ב.

אמו רבקה שלחה את יעקב לחרן כדי לברוח מן השנאה של עשו (מתוך השיעור).
882 לפי הפשט שם המקום הוא שלם. כך מסביר הרשב"ם: "עיר שכם - עירו של שכם כמו: כי חשבון עיר סיחון מלך האמרי היא, כדכתיב: וירא אותה שכם בן חמור החוי. והמפרש שכם שם העיר טועה הוא, שלא מצינו בכל מקום עיר ציון ירושלים אלא העיר נזכרת אחרי השם ונאפילו אם זאת היא שכם, שמא לזיכרון גבורת בני יעקב שמו את שמה שכם כדכתיב בלז שנקרא בית אל, וכדכתיב: ויקראו ללשם דן על שם דן אביהם, לזיכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכתיב: ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. וגם מי שמפרש שלם, שלם בתורתו שלם בממונו טועה הוא לפי הפשט, שאין דרך המקרא לדבר כך. וגם מה צורך, וכי בשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתוב כן?!"

העיר והפועל הוא יעקב. לכן לפי הפשט העולה מהדקדוק צריך להבין את הנאמר כך: יעקב עשה דברים של חנינה וטובה עבור העיר. אתחיל את הברור שלנו עם הביטוי פני העיר. יש ביטוי דומה בפסוק המופיע בסיפור מגדל בבל: 'וַיִּפֶּן יְהוָה אֹתָם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר'.⁸⁸³ מה משמעות הביטוי פני כל הארץ? וכי יש לארץ פנים? זו בדיוק השאלה סביב בנייתו של מגדל בבל. נמרוד ושותפיו רצו לבנות עיר ומגדל 'פֶּן נִפּוֹץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ'.⁸⁸⁴ האם הם שכחו את הנאמר לנח ובניו מיד אחרי המבול: 'פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ'?⁸⁸⁵ אם כן, מה החשש שלהם? תשובה לשאלות אלו דורשת מאתנו להבין את היחס שלנו לעיר או לארץ. אפשר לראות בעיר או בארץ אובייקט, סטרוקטורה בלתי פרסונלית לחלוטין, סטרוקטורה פונקציונלית המוחקת את הייחודיות של היושב בה או עליה, קרי האדם. כך היה היחס של בוני העיר והמגדל. אולם ריבוננו של עולם אינו רואה את הדברים כך. הוא בא לראות 'אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם'.⁸⁸⁶ הדגש בפסוק הזה הוא על בני האדם. לא האדם אלא בני האדם. מה ההבדל? המושג האדם הוא מושג מופשט. מי בונה? האדם. לא משנה מיהו באמת, מה אישיותו, מה זהותו, מה ייחודיותו, העיקר שייבנו, העיקר שהעיר תבנה. הדגש הוא על הפונקציה, ולא על המהות. המדרש ברור ביותר כאשר הוא מתאר את תגובת הבונים כאשר פועל היה נופל מהמגדל ומת: "ואם נפל אדם ומת לא שמים את לבם עליו, ואם נפלה לבנה אחת היו יושבין ובוכין ואומרים אוי לנו אימתי תעלה אחרת תחתיה".⁸⁸⁷ ממד המישהו נמחק לחלוטין. לכן הקב"ה מפיץ אותם על פני כל הארץ. יש כאן מסר עמוק ביותר: יש לארץ פנים, גם אם היא נראית כחפץ בלבד, כמשהו בלבד. עליהם לגלות את ממד המישהו, הפנים של הארץ, אחרת בניית העיר, כלומר החברה האנושית, תתגלה כאסון.

נטייה זו לא נולדה עם בוני העיר והמגדל. היא כבר מופיעה אצל קין אשר בונה עיר אחרי שרצח את הבל: 'וַיֵּדַע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת הָנוֹךְ וַיְהִי בְנָה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ הָנוֹךְ'.⁸⁸⁸ נגזר על קין להיות נע

883 בראשית יא ח.

884 בראשית יא ד.

885 בראשית ט א.

886 בראשית יא ה.

887 פרקי דרבי אליעזר פרק כד.

888 בראשית ד יז.

הרצח של הבל מסמל את כישלון מערכת היחסים בין האחים. אחרי הכישלון הזה התורה

ונד בארץ אולם הוא החליט לבנות עיר ולקרוא לעיר על שם בנו. מה משמעות המעשה הזה? קין, האדם של הדור השני לאנושות, לוקח את המיוחד שבבנו יחידו ומוחק אותו על-ידי קריאת העיר על שמו. הוא מחליף את המישהו, הפרסונלי במשהו, העיר, בבלתי פרסונלי.⁸⁸⁹ זהו אסון ומתוך אסון זה מבחינים המקובלים בכל זאת בפרט משמעותי ביותר, רמז לעתיד: 'וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ' - כשם אותיות שכם.⁸⁹⁰ כדי להבין את מקור הרמז הזה, צריך לקרוא, כמו תמיד, את הפסוק לפי הטעמים, לפי המסורה: 'וַיֵּדַע קַיִן אֶת אִשְׁתּוֹ וַתֵּהָרֵ וַתֵּלֶד אֶת חֲנוֹךְ וַיְהִי בְנָה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר' - יש זקף קטון תחת המילה העיר, 'כְּשֵׁם' - טרחא, 'בְּנוֹ חֲנוֹךְ'. הטעם טרחא הוא

מדברת על מערכת היחסים בין האב, קין ובין בנו, חנוך. האהבה לבן אמורה לעזור במערכת היחסים בין האב לבנו ולאפשר הקמת מערכת יחסים תקינה ביניהם. אם האחר הוא הבן, הפתרון למשוואת האחוה אמור להיות פשוט יותר בזכות האהבה הקיימת ביניהם. חז"ל אומרים ש"בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו" (סנהדרין קה ע"ב). אצל היוונים אין זה כך. תסביך אדיפוס אופייני לנפש היוונית. הוא זר לנפש היהודית. אברהם אוהב את יצחק. הוא אינו הורג אותו. אדיפוס הורג את אביו ליוס. צריך להיות מודע לתהום הזה. הפסיכואנליזה אינה עובדת אם המטופל הוא יהודי החי לפי התורה. אם היא עובדת, סימן הוא שיהודי זה חולה (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

889 קין נתן את שם בנו חֲנוֹךְ לעיר שבנה. מעבר למגלומניה המתגלה פה - שהיא נחלת כל הדיקטטורים בהיסטוריה הנותנים את שמם לעיר כלשהי, המהלך הזה מסמל את בריחתו של קין מן הבעיה המוסרית. הוא מחליף אותה בבעיה סוציולוגית. לא צריך יותר להתייחס לאנשים אלא לתפקוד העיר. תועלת החברה היא אובייקט מפלצתי, לא אנושי, במקום הגשמת המוסר במערכת היחסים הבין אישיים (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 212).

בעת העתיקה לעמים היה שם והטריטוריה שלהם הייתה מכונה על שם העם. יש עם הנקרא ישראל ולו ארץ משלו: ארץ ישראל. כאשר מדברים היום על אנגליה מתכוונים לארץ, לא לעם. לא כך מדבר העברי. שם ארצנו הוא ארץ ישראל. מה עם השם מדינת ישראל? זהו שם זמני המתאים למצב הנוכחי של אין גבולות. "הגבולות" של היום אינם גבולות. הם "אין גבולות". לכן איש אינו מוכן להסכים עליהם. כאשר ארץ ישראל כולה תהיה תחת ריבונותנו, שם הארץ יהיה ארץ ישראל.

אתן דוגמה: צרפת - פרנקיה. מה מקור השם? השבטים הפרנקים - מספר שבטים ממוצא גרמני בעלי סממנים תרבותיים משותפים בתקופת נדידת העמים, בזמן האימפריה הרומית. הם הקימו אימפריה והחלק המערבי שלה הפך לצרפת תחת השושלת המרובינגית. מה היה שם הטריטוריה שלהם? גאליה. אבל לא שמרו על השם הזה. גאליה הפכה להיות פרנקיה. לקחו את שם השבט ונתנו אותו לטריטוריה. מאז כל מי שגר בטריטוריה זו הוא "פרנקי", הוא צרפתי. לא מתייחסים יותר לזהות האדם אלא למקום מושבו, לעיר בה הוא גר. מחקו לו את זהותו האנתרופולוגית השורשית. זהו האסון (מתוך השיעור).

ניהול העיר גובר על שאלת הייעוד המוסרי של הפרט (מתוך השיעור).

890 ראה פירוש הרשב"ם לבראשית לד ב: ... וכדכתיב ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר בשם בנו חנוך.

טעם מפריד, ולכן יש לקרוא ולהבין את הפסוק כך: ויקרא שם העיר כשם, בנו חנוך. שם העיר הוא כשם ושם בנו חנוך.⁸⁹¹ כאשר חוזר יעקב לארץ הוא רואה שיש אכן שכם בארץ כנען - תמורת השם כשם,⁸⁹² ולכן הוא מבין שיש במקום הזה אפשרות של תיקון המצב שנוצר על-ידי קין. לכן התורה מדייקת: 'עיר שְׁכָם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן'. דווקא בעיר שכם, הנטייה נראית הפוכה משום ששם המקום שכם ניתן לבנו של השליט: 'שְׁכָם בֶּן חֲמוֹר'.⁸⁹³ יעקב מבין שבאותו המקום ממד המישהו נמצא כנראה במרכז.⁸⁹⁴ לכן מחליט יעקב לחון את פני העיר. מה עשה?

891 לא מצאתי מקור מפורש כתוב להסבר הזה אבל לפי הטעמים זה ברור. חנוך זה בנו, אבל כשם זה אותיות שכם ולכן זה אותה העיר (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

892 'אֶל גֵּנֶת אֶגֶז וְיִדְתִּי' (שיר השירים ו יא) - גנ'ת ראשי תיבות גימטריה, נוטריקון, תמורות. בכל מילה ומילה יש רמזים דרך החשבון המספרי, דרך ראשי וסופי התיבות ודרך חילופי האותיות. זה חלק מהותי של הלימוד של המדרש לפי הסוד. כולם מכירים למשל את השיטה א"ת ב"ש אבל יש עוד. למשל השם קין. התמורה היא נקי. יש כאן עניין מהותי. קין מלכתחילה הוא נקי. לא נגזרה עליו שום גזרה להיות רוצח. הוא החליט להיות רוצח. התמורה מגלה רובד עמוק, מהותי של עניין מסוים שלא בא לידי ביטוי במציאות אבל היה יכול להיחשף או יכול להיחשף בעתיד. לימוד תמורה הוא לפי המסורת. אין כאן עניין לוגי טהור, על פי הלוגיקה של אריסטו. המשמעות הנוספת מתגלה כי המקרא הוא בלשון הקודש ויש בלשון הקודש קשר ויחס בין מילים החולקים אותן אותיות שורש בסדר שונה (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

להרחבת הנושא ראה מאמרו של הרב בצרפתי: "Un enseignement sur le Chabbat par le Rav Hutner de New-York", שפורסם ב-100 n° Le Trait d'Union, (Kislev 5723), הערה 2 בסוף המאמר.

893 בראשית לד ב.

894 צריך להדגיש את גודל האסון שקרה בדור השני של האנושות כאשר קין נותן את שמו של בנו חנוך לעיר שבנה. זהו אסון גדול יותר מהאסון שקרה עם הרצח של הבל. מדוע? כי במקום להתמודד עם הבעיה המוסרית, עוסקים בסוציולוגיה, בניהול העיר, בשיטה הטובה ביותר לנהל עיר ולהפוך אותה לפונקציונלית. היש הופך לחפץ, לדבר. מאותו רגע הכול מבוזבז. משתמשים באותן מילים כדי לכנות הדברים והשישים. הכול עניין של מוסכמה. השם מבטא בתורה מהות וזהות. השם חנוך מבטא את מהותו וזהותו. אבל לוקחים זאת ממנו לטובת העיר. מאותו רגע אותו חנוך משולל זהות. הוא רק ממלא פונקציה: הוא מחנך. מיהו בדיוק? זאת שאלה שלא מעניינת יותר. אתן את הדוגמה הבאה: המים ו-H₂O. האם זה אותו דבר? H₂O זה עולם קר, עיוור, ללא מהות. כאשר אני אומר H₂O, איפה נמצאת העובדה ש"זה" מחייה אותי, הנפש שלי? עולם של תכונות מול עולם של מהויות.

אין זה פלא שחנוך קרה את בנו עיף. הוא אזרח העיר. הוא כבר לא פרסונה, אישיות. יש לו תפקיד. זה העיקר (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

אמר רב: מטבע תיקן להם, ושמואל אמר: שווקים תיקן להם, ור' יוחנן אמר: מרחצאות תיקן להם.

קודם כול נסביר את שלוש הדעות לפי תורת הנגלה. לפי רב, יעקב תיקן להם מטבע, כלומר קבע שהמסחר בין האנשים יתנהל בעזרת כסף. עד כה היה המסחר מתנהל בעזרת סחר חליפין, כמקובל בכל החברות העתיקות. השימוש בכסף הוא אחד הסימנים הראשוניים של מהפך תרבותי בחברה כלשהי משום שהוא דורש רמה גבוהה של אמון בין אנשים. הוא דורש גילוי של רמה מסוימת של מוסריות באותה חברה. שמואל הולך בכיוון דומה: איך צריך לסדר את המסחר בעיר? השווקים הם המקום בו המסחר מתקיים, לאו דווקא מסחר ישיר בין המגדל או היצרן לקונה. יש מקום גם למתווכים ונדרשת מידה גבוהה של מוסריות כדי להיות מתווך הוגן, הגון, ישר. דעתו של רבי יוחנן מורכבת יותר משום שהשימוש במרחצאות נועד לעדן את הבשר, כדברי רבי שמעון בר יוחאי החולק על רבי יהודה:

פתח ר' יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהן של אומה זו, תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. ר' יוסי שתק. נענה רשב"י ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן, תקנו שווקין להושיב בהן זונות, מרחצאות לעדן בהן עצמן, גשרים ליטול מהן מכס.

שבת לג ע"ב

אם מבינים את טעם המחלוקת בין רבי יהודה לרשב"י מבינים את מה שיעקב אבינו רצה לעשות. הבעיה של רשב"י אינה עם עצם הדברים שתוקנו על-ידי רומי אלא עם שימושם. האם השימוש בדברים אלה הוא מוסרי או לא? המרחצאות הן דוגמה טובה משום שאפשר להשתמש בהם כדי להיטהר ואפשר להשתמש בהם כדי להיטמא. המרחץ יכול להיות מקווה, מקום של טהרה והוא יכול להיות מקום של זנות. יעקב בא לשכם כדי לייסד את החברה השכמית על ערכי המוסר ואין דבר המגלה את מידת המוסריות של חברה מסוימת יותר ממוסד הנישואין הנהוג בה. לכן מתייחסים חכמי הסוד לתיקונים של יעקב אבינו כניסיון שלו, כדרישה שלו לייסד מוסד זה על ערכי המוסר והם מעמידים את דברי הגמרא בסוגיה זו מול דברי המשנה הראשונה במסכת קידושין, משנה הדנה בהליכים המותרים לקידושי אישה:

האשה נקנית בשלש דרכים וקונה את עצמה בשתי דרכים. נקנית בכסף ובשטר ובביאה בכסף.

קידושין ב ע"א⁸⁹⁵

יעקב אבינו תיקן לאנשי שכס מטבעות, שווקים ומרחצאות כנגד קידושי

895 "האשה נקנית בשלוש דרכים וקונה את עצמה בשתי דרכים". "נקנית בכסף בשטר ובביאה", ר"ת שכ"ב. "בשלוש דרכים", דרך ולא דבר, קו. ושלושה קוים הן. חסד דין ורחמים. ר"ת חד"ר. והם בכלל ה"ג וכוללם, האשה נקנית בג'. והדרכים עשר. בשלוש, כי אין אבות אלא שלושה. "האשה", תני בה "האשה המבורכת, דאין אמהות אלא ה'". מבורכת מהפסוק "כי יקח איש אשה", ואין איש אלא הנודע, ובלשון הרה"ט, כי הרוח קדוש וטהור.

קו החסד כסף. ומשום דקא בעי למתני כסף תני האשה נקנית. נקנית, ר"ל לנצח. המשך הקו. דסתם קיחה חס"ד היא, וגדולה זו עבירה.

קו הדין, זהב. כותב לה שטר, והמכתב דין, אלקים הוא. זו באמירה וזו בכתיבה. זו באמירה דכתיב "קח ממני", דמדעתה אין, שלא מדעתה לא. וזו בכתיבה, שטר ל' חוב. "שם שם לו חק ומשפט", די זהב. הרבה להם. מפי הגבורה שמענום, ונכתבו. "אנוכי", ולא יהיה לך, דאסור לה אכ"ע כהקדש. ונותנות הוד לבעליהן.

קו הרחמים, מדאורייתא, דאמר רחמנא. והוא דאתי, "אלה תולדות יעקב, יוסף". "ובא השמש וטהר". "ויחן את פני העיר". מטבעות, כסף. שווקים, שטר. מרחצאות, ביאה. תקן נישואין לדינה. והחמור חשק, כיסוף, "הרבו לנו מהר ומתן", שטר, והאחים אמרו הכזונה וכו', "הה"ד "ובני ישראל באו על החללים" בסוד רחמים גמורים וד"ק.

"אלק' כסף לא תעשו לכם ואלק' זהב לא תעשו אתי", ידע שור קונוהו. בביאה ודאי מן התורה, והקדוש מקדש. נקרא איש. האיש מקדש נקנית לבעלה, "ולא תקראי לי עוד בעלי וכו'".

"וקונה את עצמה בשתי דרכים". גט ומתת הבעל. והשלישי משולש, קידושין. מה סיפא וקונה את עצמה בדידה, רישא נמי בדידה. כי לשום הכי מקבלת קידושין.

סוד ה"א. חמש דרכים, שתיים כדג' והשלישי משולש, קו הרחמים ומהרה לא ינתק. אם יצליח מוטב, ואם לאו גט או מיתת הבעל. אם יצליח, איש. הוא קונה והיא קונה. הוא קונה נפשו, דחזר על זאת אבדתו, ותורת ה' תמימה משיבת נפש, והיא קונה את עצמה להנשא גם לאיש הנודע, דאין אשה כורתת ברית אלא במי שעשאה כלי, וצריכה עצמות. "וזאת הפעם וכו'", "כי מאיש וכו'". ואם לאו, בשתי דרכים. א) אסיפת אור חסד בסוד אור חוזר "עם חסיד היא תתחסד", "יקר בעיני ה' המותה לחסידיו", ואיננו כי קבל בדעתו להרשיע ולקח אותו אלקים משום דכתיב "ואהבת לרעך כמוך", כלל גדול בתורה, ועבר. ב) אסיפת אור גבורה בסוד אור חוזר, גבור תמים וכו' "ומצא חן בעיני ה'", ונותן גט. נותן כתובתה, בכתיבה. ספר כריתות להנשא לאיש אחר, משום זה ספר תולדות וכו' כלל יותר גדול, ומצא חן, מי שחטא לי אמחנו. שם הראשון לא נודע והיה ללמה ולא כלום. ובה"מ בוכה, והם מים בוכים כי נה"י מגולים.

סוד ה"א, חמש דרכים. ג' אור ישר דכתיב "כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בס", וב' באור חוזר, "ורשעים יכשלו בס". ותני שלוש לתני שלושה כי התורה ל' נקבה ואין למו מכשול. דאין האור חוזר אלא על אבדת אבדתו.

(מתוך גנזך הרב).

כסף, קידושי שטר וקידושי ביאה. הוא לימד אותם איך מתחתנים בצורה מוסרית. לא עוד "אדם פוגע אישה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה, מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו, ותהיה לו לאישה".⁸⁹⁶ לא עוד החשק בלבד אלא אהבה אמתית כבסיס לבניית הבית, לבניית הזוג. הוא עשה זאת כי ראה בשכם בנו של חמור מועמד ראוי להינשא לדינה. הוא ראה בו חתן אפשרי שיכול עם בת זוגו דינה לייסד את השבט הי"ג.

שכם בן חמור

יעקב לימד את אנשי שכם מהו הבסיס לכל מוסר: הגינות בחיי החברה וטהרה בחיים בינו לבניה. כל אלה ממדי הבעיה המוסרית - "בינו לבין חברו" המגלה במה אנשים מאמינים באמת, מי הם באמת. יעקב אבינו גילה לאנשי המקום את יסודות הדרך ארץ - דרך ארץ הקודמת לתורה כלשהי. עם הבנות האלה נראה את אשר התרחש בפרק לד:

וַתֵּצֵא דִּינָה בֵּת לָאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב לְרֵאוּת בְּבָנוֹת הָאָרֶץ.

בראשית לד א

'וַתֵּצֵא דִּינָה בֵּת לָאָה' - מדגיש רש"י:

ולא בת יעקב אלא ע"ש יציאתה נקראת בת לאה שאף היא יצאנית היתה (ב"ר) שנאמר ותצא לאה לקראתו.

דברי רש"י הם דברי המדרש, ואין שום כוונה לבעלי המדרש להוציא לעז על לאה או לומר לשון הרע. לכן צריך להבין כראוי את דבריהם וכדי לעזור לנו להבין את דבריו בצורה נאותה, מצטט רש"י קטע מהפסוק 'וַיָּבֵא יַעֲקֹב מִן הַשָּׂדֶה בָּעָרֶב וַתֵּצֵא לָאָה לְקִרְאָתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלַי תָּבוֹא כִּי שָׂכַר שְׂכָרְתִּיךָ בְּדוֹדָי בְּנֵי וַיִּשְׁכַּב עִמָּה בַּלַּיְלָה הוּא'.⁸⁹⁷ פסוק זה קודם ללידתו של יִשְׁשָׁכָר והיוזמת היא לאה. היא יוזמת כי הגיעה העת ללידתו של יששכר,⁸⁹⁸ כי צריך

896 ראה משנה תורה לרמב"ם, הלכות אישות, פרק א, הלכה א.

897 בראשית ל טז.

898 "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם" (דברי הימים א יב לג. ראה עירובין ק ע"ב, נדרים כ ע"ב). בני שבט יששכר

ממה שרצה יעקב, ממה שרוצה התורה. כאשר מדברת התורה על המקרה של אישה יפת תואר היא גם כן מציינת את ממד החשק: 'וְרֵאִיתָ בַּשָּׂבִיָּה אִשָּׁה יִפֶּת תֹּאֵר וְחִשְׁקָתָּ בָּהּ וְלִקְחָתָּ לָךְ לְאִשָּׁה'.⁹⁰² אותו חייל שראה אותה אישה במהלך המלחמה, חושק בה. הוא רוצה אותה במובן הנמוך ביותר של המילה, בבחינת "לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע".⁹⁰³ אבל התורה אומרת לו מיד 'וְלִקְחָתָּ לָךְ לְאִשָּׁה'. החשק של אותו חייל אינו מקובל עליה. היא מצווה אותו להעלות את מערכת היחסים עם אותה אישה למדרגה עליונה יותר - למדרגה של קיחה, במובן החיובי של המילה. החשק אינו יכול להיות הנורמה למערכת זוגית מוסרית. נדרשים אהבה וכבוד הדדי. האישה אינה חפץ. בידיה נפשו של האיש.⁹⁰⁴ אינוס הוא מעשה בהמי ששולל את אישיותה של האישה, את ייחודיותה, את ערכה. הוא הופך אותה לחפץ, למשהו. למרות כל מאמציו של יעקב התברר ששכם נשאר ברברי.

יעקב או ישראל?

תקוותו של יעקב התנפצה. התיקון לא יבוא משכם שבארץ כנען. האם הוא יבוא משכם שבמקום אחר? אולי עליו לחפש שכם אחרת שתתגלה כלא ברברית? מדוע עליו לעשות זאת? כי המשימה של ישראל היא משימה משיחית עבור האנושות כולה, דרך השבט הי"ג. ההיסטוריה של עמנו מלמדת אותנו שיהודים רבים אכן חיפשו בכל העולם את שכם. האם הם הצליחו לפגוש שכם שלא הייתה ברברית? מדוע המשיכו לחפש בכל זאת? התשובה פשוטה: איננו מוכנים לוותר על הממד המשיחי של זהותנו, על גילוי ממד האח"ד בעולם, דרך השבט הי"ג. שכם הייתה פעם ספרד. היא הייתה צרפת המהפכנית, מולדת הצהרת זכויות האדם והאזרח. היא הייתה גרמניה של המאה התשע-עשרה. בעיני רבים היא אפילו הייתה רוסיה הבולשביקית, לפחות בתחילת דרכה. אולי היום היא ארה"ב עבור רבים? וכל פעם מחדש מגיע שלב האכזבה, וזאת גם כאשר היינו מוכנים לפשרה, כפי שעולה מהדושיח המתפתח בין יעקב ובין חמור:

וַיֹּאמֶר שָׁכֶם אֶל חֲמוֹר אָבִיו לֵאמֹר קַח לִי אֶת הַיְלָדָה הַזֹּאת לְאִשָּׁה.

902 דברים כא יא.

903 ראה פירושו של רש"י, ד"ה "ולקחת לך לאשה".

904 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ו, עמ' 124.

וַיַּעֲקֹב שָׁמַע כִּי טָמְא אֶת דִּינָה בָּתוֹ וּבָנָיו הָיוּ אֶת מְקַנְהוּ בַּשָּׂדֶה וְהַחֲרֹשׁ
וַיַּעֲקֹב עַד בָּאָם.
וַיֵּצֵא חֲמוֹר אָבִי שָׂכָם אֶל יַעֲקֹב לְדַבֵּר אִתּוֹ.

בראשית לד, ד-ו

וַיְדַבֵּר חֲמוֹר אִתָּם לֵאמֹר שָׂכָם בְּנֵי חֲשֻׁקָה נִפְשׁוּ בְּבִתְכֶם הֲנִנוּ נָא אִתָּה לֹא
לְאִשָּׁה.

בראשית לד, ח

דילגתי בכוונה על פסוק ז המתאר את תגובת בני יעקב כדי לחדד את הנקודה הבאה: היינו מצפים מיעקב שידחה את דברי חמור על הסף אולם הוא מחריש. כל המפרשים מסבירים שהוא פחד משום שהיה לבד. מה יכול לעשות איש בודד מול שלט המקום? אולם ברצוני לדייק: מי שמחריש הוא יעקב, ולא ישראל. כאשר הבנים חוזרים מהשדה, הם מדברים כישראל, לא כיעקב:

וּבְנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ מִן הַשָּׂדֶה כְּשִׁמְעָם וַיַּתְּעֲצֹבוּ הָאָנָשִׁים וַיַּחֲרֹ לָהֶם מְאֹד כִּי
נִבְלָה עָשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל לְשָׁכֵב אֶת בִּתּוֹ יַעֲקֹב וְכֵן לֹא יַעֲשֶׂה.

בראשית לד, ז

'נבלה עשה בישראל'. אם אנחנו ישראל, אי אפשר להחריש. אין מקום לשום פשרה. הפשרה אפשרית, השתיקה אפשרית רק אם אנחנו עדיין רק יעקב. בני ישראל אינם הולכים לחפש שכם חלופית בשום מקום. בישראל יש שמעון ולוי. הם אינם מפחדים מתגובת הגוי. הם ישראל. מה שמתגלה כאן הוא נטייה זהותית מהותית ביותר בישראל, נטייה מסוכנת ביותר שעלולה לגרום לנו לא להיות מי שאנחנו באמת. אנחנו ישראל. לא יעקב. בגלות היינו יעקב. כאן בארץ אנחנו ישראל. אנחנו צריכים להיות ישראל. זהו האתגר של החברה היהודית בימינו. זה דורש כוחות עצומים. זה דורש מאתנו להוציא לגמרי את הגלות מקרבנו.

אני נזכר במה שאמר לי הסופר אלי ויזל בתום המלחמה כאשר בא לשבת באורסיי.⁹⁰⁵ כך אמר: "אי אפשר להכחיש את העובדה שאחרי השואה, אנחנו

905 אליעזר ויזל (1928-2016) נולד ב-30 בספטמבר 1928, בעיר סיגט שבrouמניה, אשר סופחה

כעם לא זרענו דם ואש באירופה כולה והיו לנו סיבות טובות לעשות את זה, אבל לא עשינו זאת משום שאנחנו עם מוסרי". זה הותיר עליי רושם רב אולם צריך לזכור שאירופה אינה שלנו. היא עבורנו הגלות. כאן בארץ המצב שונה. "הבא להורגך השכם להורגו".⁹⁰⁶ כלל זה נלמד על הפסוק 'צָרֹר אֶת הַמְּדִינִים וְהַכִּיתָם אוֹתָם'. מדוע? 'כִּי צָרִים הֵם לָכֶם בְּנִכְלִיהֶם אֲשֶׁר נִכְלוּ לָכֶם'.⁹⁰⁷ מי שבא להצר אותנו ראוי לעונש מוות. זה הכלל כאן בארץ ישראל. אחרת יש כאן חילול ה' שאין כדוגמתו. 'הַכְּזוֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת אַחֲזַנּוֹ?'⁹⁰⁸ בגלות הכלל הוא "לא תתגורו בגויים", במיוחד מול עשו. לכן משתחוה יעקב לפניו שבע פעמים, כי מולו, במקומו, הוא חלש.⁹⁰⁹ היחיד שלא השתחוה הוא בנימין כי הוא טרם נולד. 'וּמִדְּכִי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה',⁹¹⁰ כי הוא יוצא מבנימין.

שאלה: אני מבין שהתורה מעמידה שתי אסטרטגיות זו מול זו: האסטרטגיה של יעקב והאסטרטגיה של שמעון ולוי. אולם מדוע היה צורך להשתמש במרמה, לדרוש מהם למול את עצמם אם המטרה הייתה להרוג את כל אנשי שכם?

תשובה: זה אכן מסתורי. מדוע למול אותם לפני שהורגים אותם?

בשנת 1940 להונגריה. משפחתו היא משפחה חסידית המקורבת לחסידות ויז'ניץ. בעקבות פלישת צבא גרמניה להונגריה באפריל 1944 הוקם גטו בעיר, שאליו רוכזו יהודי העיר, וכל משפחתו גורשה עם שאר יהודי המקום לאושוויץ כעבור חודש. אִמּוֹ ואחותו הקטנה צפורה הי"ד נרצחו מיד בהגיעם לאושוויץ. אלי ויזל ואביו הוצבו לעבודה במחנה, וכאשר התקרב הצבא האדום לעבר אושוויץ הם צורפו לצעדת המוות שבמהלכה פונו אסירי אושוויץ לכיוון גרמניה למחנה בוכנוואלד. אביו נפטר מספר ימים אחרי הגיעו למחנה בוכנוואלד. אלי ויזל שוחרר לאחר שלושה חודשים ב-11 באפריל 1945. לאחר שחרור מן המחנה שהה אלי ויזל בבית יתומים בצרפת וגילה ששתיים מאחיותיו שרדו. הוא למד באוניברסיטה והפך לעיתונאי. באותו תקופה הוא פגש את הרב אשכנזי והם הפכו לידידים. אלי ויזל קיבל ב-1986 פרס נובל לשלום.

906 במדבר רבה פרשה כא פסקה ד, מדרש תנחומא, פנחס, פרק ג.

907 במדבר כה, יז-יח.

908 בראשית לד לא.

909 מו"ר ר' יעקב גורדין ז"ל תיאר היטב את המצב הזה. הוא נולד ברוסיה וחווה את ההתנהגות של המנהיגים היהודים שהיו משתחוים לפני עשו, לפני בעלי השלטון. יהודי החצר. אותו דבר היה אצל ישמעאל. היו צריכים לנשק את נעלו של הסולטן. הוא מאוד קיווה שנצא לגמרי מההתנהגות הזו - שמא יאמרו הגויים. זה היה מצבנו במהלך הגלות כולה. עכשיו אנחנו לא בגלות ועלינו להזדקף לגמרי. מי שלא השתחוה היה מרדכי. הוא היה משבט בנימין. השבט הזה מאפשר לנו להרים את הראש ולהזדקף לגמרי (מתוך שיעורי הרב על פרשת וישלח).

910 אסתר ג ב.

מבחינת העולם הזה הם ברברים אולם מבחינת העולם הבא הם צדיקים. אני חוזר למה שאמרתי במהלך השיעור. גם אם התברר בסופו של דבר שיש כאן כישלון עצום, אין זה אומר שזה היה מוכרח. אכן הייתה תקווה. אכן צדק יעקב כאשר ראה בשכם חתן אפשרי. לכן היה בו ממד של צדקות. איני יודע אם אפשר לומר זאת כך: בשורשו הוא צדיק. מעשיו מקולקלים. לכן עליו לתת את הדין על מעשיו.

שאלה: מה עם האחרים? האם היו גם מקולקלים?

תשובה: שאלתך היא שאלה כללית. הזכרתי את המלחמה במדיינים. אפשר גם לשאול לגבי עמלק ועמי כנען. אספר לכם סיפור. כשהייתי חייל בצבא צרפת במהלך המלחמה הגענו לאזור רכס הרי הווג' ושם לחמו נגדנו יחידות של הס.ס. הקרבות היו קשים ביותר והם נמשכו שבועות. לא ידענו אז בדיוק את אשר קרה במחנות אבל כבר ראינו מספיק כדי להבין שמי שעמד מולנו היה עמלקי בהתנהגותו. נזכרתי אז בפסוק 'וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאָזְנִי יְהוֹשֻׁעַ כִּי מָחָה אֶת זִכְרֵ עֲמָלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם'.⁹¹ נזכרתי גם במה שאומר הרמב"ן: התורה היא כולה שמות קדושים. אם כן, השם עמלק הוא גם שם קדוש. איך ייתכן? הייתי צריך להתגבר כדי לשנוא אותו עמלק שעמד מולנו. מצד אחד הם בני אדם, אולם מן הצד האחר, כאן, במציאות ההיסטורית, הם ברברים. הכי ברברים שאפשר לתאר, חיות אדם. אומרת הגמרא:

תניא ר' גמליאל ברבי אומר: 'ונתן לך רחמים ורחמך והרבך' כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים וכל שאינו מרחם על הבריות אין מרחמין עליו מן השמים.

שבת קנא ע"ב

יש בזהות היהודית קושי לשנוא אפילו את האויב המר ביותר, הבלתי מוסרי בתכלית. ראו את המקרה של שאול. האם טוב שכך? אני חושב שכן. אבל אין זה אומר שלא צריך להתגבר על נטייה זו. צריך. חובה. לא צריך ליפול באיזה הומניזם מזויף, מסולף העלול לגרום לנו לבלבל בין עמלק מתחת השמים ובין עמלק שמעל השמים. פגשתי כחייל את העמלק המציאותי, מתחת השמים וחובתנו הייתה למחוק אותו. 'עֲתָה לָךְ וְהִכִּיתָה

911 שמות יז יד.

אֶת עַמְלֶק וְהַחֲרַמְתָּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תַחְמַל עָלָיו וְהִמָּתָה מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה
מֵעֵלִל וְעַד יוֹנֵק מִשׁוֹר וְעַד שָׂה מִגָּמֶל וְעַד חֲמוֹר.⁹¹² הזכרתי את אלי ויזל קודם
לכן ואמרתי שדבריו הותירו עליי רושם אולם איני מסכים אתו משום
שהמוסר האמתי הוא לא לברוח. המוסר האמתי הוא אל תחמול משום שהוא
לא ירחם עליך ועל בניך. ראינו זאת במו עינינו. אלי ויזל ראה את זה במו
עיניו. הוא חווה את זה חודשים ארוכים. אולם אתה לא עושה את מה שאתה
צריך לעשות כי אתה נוקם. אתה עושה כי אתה לא חומל. זה לא אותו דבר.
אם המוטיבציה שלך היא נקמה, ויזל צודק. אבל אם המוטיבציה היא אל
תחמול, הוא לא. הגבול הוא לפעמים דק אבל הוא קיים.

כמו כן אזכיר את דברי הרמב"ם בהלכות מלכים הפוסק ש"אין עושין
מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום. אחד מלחמת הרשות ואחד
מלחמת מצוה שנאמר 'כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום',
אם השלימו וקבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן אין הורגין מהן נשמה
והרי הן למס, שנאמר 'היו לך למס ועבדוך'".⁹¹³

אני יודע שתשובתי עלולה לאכזב משום שאולי ציפיתם לתשובה
מטפיזית, קבלית. אולי רציתם שאתייחס לנושא הגורל של הפרט, לגלגולי
נשמות וכו'. אין זה נושא ללימוד בציבור. מה שרציתי להסביר הוא שיש
הבדל, שקיים תהום בין הניתוח השכלי, התבוני הנוטה אולי מטבע הדברים
לכיוון ההומניזם ובין ההבנה הנובעת מהחוויה שאתה חווה כאשר אתה
נמצא שם, כאשר אתה פוגש פנים מול פנים את עמלק או הדומים לו. אז
אתה מבין דברים ששום ניתוח שכלי לא יעזור לך להבין.

שאלה: האם יש חשיבות לעובדה ששכם היה חֲזִי?⁹¹⁴

תשובה: בוודאי. אין שום דבר מקרי בתורה. החוי הוא אחד מעמי כנען.⁹¹⁵
הם חיו בעיקר "תחת חרמון בארץ המצפה".⁹¹⁶ אנחנו פוגשים את חלקם בפרק
ט של ספר יהושע בזמן כיבוש הארץ. הם ביקשו לכרות ברית עם בני ישראל.
אלה הם הגבעונים:

912 שמואל א טו ג.

913 משנה תורה, הלכות מלכים, פרק ו, הלכה א. רש"י והראב"ד חולקים על דברי הרמב"ם
אך רוב הראשונים חולקים בשיטת הרמב"ם. ראה דברי הרמב"ן לדברים, פרק כ, ד"ה "כי
תקרב אל עיר להלחם עליה וגו'".

914 בראשית לד ב.

915 שמות ג יז, דברים ז א.

916 יהושע יא ג.

וַיֹּאמֶר אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל הַחַי אֲוִלִי בְּקֶרְבִי אֶתָּה יוֹשֵׁב וְאִידָּךְ אֶכְרֶת לְךָ בְּרִית.
וַיֹּאמְרוּ אֶל יְהוֹשֻׁעַ עֲבָדֶיךָ אֲנַחְנוּ וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יְהוֹשֻׁעַ מִי אַתֶּם וּמֵאֵינן תֵּבֵאוּ.
וַיֹּאמְרוּ אֲלָיו מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה מְאֹד בָּאוּ עֲבָדֶיךָ לְשֵׁם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי שָׁמַעְנוּ
שְׁמֵעוּ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה בְּמִצְרַיִם.

יהושע ט, ז-ט

החיוונים היו בעלי יכולת מיוחדת במינה. הם ידעו מה ראוי לגדול בכל שדה.⁹¹⁷ הגבעונים התגיירו.⁹¹⁸ כל זה מצביע על תכונות מיוחדות בעם הזה. אבל קרה מה שקרה עם שכם.

שאלה: אני שואל את עצמי האם מלכתחילה היה סיכוי למהלך של יעקב? **תשובה:** האם אתה חושב שלחינם כתוב 'וַיִּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר'? חמור אומר ששכם אוהב את דינה. האם הוא משקר? חז"ל אומרים שדינה אהבה אותו. הקושי המתגלה הוא שקשה מאוד, כמעט בלתי אפשרי, להפוך איש לא מוסרי למוסרי. הוא אוהב את דינה אבל אהבה זו אינה ראויה כדי לייסד את השבט הי"ג בישראל. זה יכול להישמע פסימי מאוד. זה יכול להישמע יומרני מאוד מצדנו כי אנחנו שמים את הרף המוסרי גבוה מאוד. אולם האמת היא שאם אנחנו מוותרים על הרף הזה, הדברים אינם אותנטיים. אנחנו בשלב בנייתה של הזהות הישראלית ואי אפשר בשלב הזה לעשות פשרות. זה חייב להיות אותנטי. זה חייב להיות ישראל אמתי.

נבואה שהוצרכה לדורות

אוסף עוד נקודה מהותית ביותר. כאשר מספרת התורה סיפור מסוים, סימן הוא שמה שהיה אמור להצליח, מה שהיה אמור להיות מושג לא הצליח, לא הושג או טרם הצליח. זה קשור לכלל של הגמרא: "נבואה שהוצרכה לדורות

917 ראה פרש"י לבראשית לו כ, ד"ה "יושבי הארץ": שהיו יושביה קודם שבא עשו לשם ורבותינו דרשו (שבת פה) שהיו בקיאים בישובה של ארץ מלא קנה זה לזיתים מלא קנה זה לגפנים שהיו טועמין העפר (לפי רדלהיים) ויודעין אי זו נטיעה ראויה לה.
ראה שבת פה ע"א: אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ? אטו כולי עלמא יושבי רקיע נינהו?! אלא שהיו בקיאים בישובה של ארץ שהיו אומרים מלא קנה זה לזית מלא קנה זה לגפנים מלא קנה זה לתאנים וחרי שמריחים את הארץ.

918 ראה משנה תורה לרמב"ם, הלכות איסורי ביאה, פרק יב, הלכה יז.

נכתבה ושלא הוצרכה לא נכתבה".⁹¹⁹ התורה אינה אוסף של סיפורים אלא היא נבואה, נבואה שהוצרכה לדורות משום שנבואה זו טרם התממשה. למעשה כל סיפור המסופר בתורה הוא נבואה שהוצרכה לדורות מהסיבה הזו. היא טרם התממשה. לכן עלינו להבין שיעקב היה יכול להצליח ואם לא הצליח, האתגר עוד עומד לפנינו.

יעקב צריך לייסד י"ג שבטים. הוא ניסה לעשות זאת עם שכם ולא הצליח. משימה זו לא התבטלה. לכן מספרת התורה מה קרה. היא מספרת זאת מבחינת נבואה, כלומר עלינו לדעת שיש משימה כזו והיא גם מספרת מה קרה כדי שנפיק לקחים. זה הכלל של "מעשה אבות סימן לבנים".⁹²⁰ אם לוקחים דברים אלה ברצינות, עלינו לשאול את עצמנו מספר שאלות: (א) מה עלינו לעשות כדי לייסד את השבט הי"ג המהווה את חוליית הקשר בין ישראל לאומות. (ב) נקודת הכשל שהתגלתה בסיפור זה היא הנקודה המוסרית. לכן עלינו לתקן מצב זה, כלומר עלינו לתקן את הגויים ולהפוך אותם למוסרים לפי הקריטריונים של התורה. האם זה פשוט? לא. לכן עלינו להבין מדוע יעקב נכשל. לכן (ג) עלינו לשאול האם הבעיה היא מהותית או בעיה של זמן? אולי זה היה מוקדם מדי.

אתן דוגמה: פסח, יציאת מצרים. מדוע אנחנו חוגגים את היציאה ממצרים ולא את היציאה של אברהם מאור כשדים? תשובת הגמרא היא שהיציאה של אברהם והפיכתו לאברהם הם דברים בלתי הפיכים. כלומר, מהרגע שמקבל אברהם את שמו החדש אברהם, הוא אברהם. מה שאברהם היה צריך להשיג הושג. לא כך בזמן היציאה ממצרים. יציאה זו הייתה אמורה להיות הגאולה של העולם כולו. אולם זה לא קרה. לכן המשימה עדיין לפנינו ויש צורך בציון מיוחד של האירוע כדי שנדע שטרם השלמנו אותה. עלינו להביא לימות המשיח כלשון המשנה.⁹²¹ לכן אנחנו מצווים 'לֹא תֹאכַל עֵלֶיךָ חֶמֶץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עֵלֶיךָ מִצֹּת לֶחֶם עֲנִי כִּי בְּחֶפְזוֹן יֵצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ'.⁹²² יציאת מצרים היא התחלה בלתי הפיכה אולם היא טרם הושלמה. קרה מה שקרה ועלינו להפיק לקחים מאותם אירועים שהתורה מוסרת לנו בבחינת "נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה ושלא הוצרכה לא נכתבה".

919 מגילה יד ע"א.

920 ראה תנחומא לך לך ט, ב"ר מ ו, רמב"ן לך לך יב ו.

921 ברכות יב ע"ב.

922 דברים טז ג.

יעקב חיפש שכם אותנטית והוא מצא רק קירוב. לכן קרה מה שקרה. השאלה שתישאל תמיד היא האם שכם זו הייתה ניתנת בכלל לחינוך למוסריות? האם תמיד אפשר לחנך למוסריות, לאהבה לזולת, לישרות? אם תשובתנו שלילית, התורה הופכת לטרגדיה, לסיפור פסימי לחלוטין. אולם תשובתנו כעברים היא חיובית, לכל הפחות במישור האמוני. זו האמונה שלנו. אנחנו מאמינים שלכל הפחות יש חסידי אומות העולם. אני נאיבי. אני מכיר היטב את המציאות ואני יודע שברמת הכלל הגויים רשעים. אני פגשתי את רשעותם. אבל אני יהודי ואני יודע שמה שהקב"ה מבקש ממני אפשרי ואם הוא מבקש לחפש את שכם האותנטית, סימן הוא שבבוא היום תהיה אחת, בבוא היום תימצא שכם אחת שאתה נוכל לייסד את השבט הי"ג, שתוכל להיות הבעל של דינה.

השבט הי"ג

יעקב ידע שזה לא יכול להיות עשו כי הוא שונא את יעקב. הוא חשב ששכם הוא מועמד ראוי אבל זה לא הצליח. איך ניתן אחרי הכישלון בשכם להמשיך הלאה ולגרום להופעת ממד האח"ד בעולם? כולנו מכירים את המדרש האומר שאשתו של יוסף, אסנת היא למעשה הבת של דינה. היא הבת שנולדה בעקבות האונס:

וכשבא יעקב לארץ אחוזתו שבארץ כנען נשכו הנחש, ואי זה הוא הנחש? זה שכם בן חמור, שהיתה בתו של יעקב יושבת אוהלים ולא היתה יוצאה לחוץ. מה עשה שכם בן חמור? הביא נערות משחקות חוצה לו מתופפות ויצאה דינה לראות בבנות הארץ המשחקות ושללה ושכב עמה והרתה וילדה את אסנת, ואמרו בני ישראל להורגה שעכשו יאמרו בכל הארץ שיש בית זנות באהלי יעקב, מה עשה יעקב? הביא ציץ וכתב עליו שם הקדש, ותלה על צוארה ושלחה והלכה. והכל צפוי לפני הקב"ה וירד מיכאל המלאך והורידה למצרים לביתו של פוטיפרע שהיתה אסנת ראויה ליוסף לאשה. והיתה אשתו של פוטיפרע עקרה וגדלה עמה כבת, וכשירד יוסף למצרים לקחה לו לאשה שנאמר ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע. פרקי דרבי אליעזר, פרק לח

אסנת ויוסף מולידים יחד את אפרים ומנשה ויעקב מתייחס אליהם כאל

שני שבטים: 'ועתה שני בְּנֵי הַנּוֹלָדִים לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלַיךְ מִצְרַיִם לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֹאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי'.⁹²³ אם כן, יש אכן י"ג שבטים בישראל וממד האח"ד יכול להופיע. אלא שחטא העגל קלקל את הכול. בעקבות חטא זה שבט לוי יצא מהחשבון ונשארו רק י"ב שבטים בקשר לנחלה. אולם זהו מצב זמני עד שנצליח למלא את תפקידנו ונהיה שוב י"ג שבטים.

כדאי לשים לב לקשר העמוק הקיים בין יוסף לשכם. יוסף מקבל כנחלה דווקא את שכם: 'וְאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שָׁכֶם אֶחָד עַל אַחִיךָ אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֹמְרִי בְּחָרְבִי וּבְקִשְׁתִּי'.⁹²⁴ הפסוק קשה כי לא ראינו את יעקב נלחם על העיר, להפך. לכן חלק מהמפרשים אומרים שמשמעות המילה שכם בפסוק היא חלק נוסף. יעקב נתן ליוסף חלק אחד יותר ממה שנתן לאחיו. יוסף קיבל שני חלקים, חלק עבור מנשה וחלק עבור אפרים.

יש למילה שכם משמעות נוספת הקשורה לנושא שלנו והיא עזרה הדדית, כלשון הפסוק: 'כִּי אֲזָ אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שָׁפָה בְרוּרָה לְקִרְא כָּלֶם בְּשֵׁם יְהוָה לְעֵבְדוֹ שָׁכֶם אֶחָד'.⁹²⁵ זה מה שקרה בזמן יהושע בן נון, משבט אפרים, בזמן כיבוש הארץ וזה מה שעתידי לקרות בעתיד לבוא בין ישראל ובין העמים, לפי הנביא.

אולם כעת המצב שונה. אין אח"ד ויש למצב הזה השלכות מהותיות ביותר עבור החברה היהודית בכלל ועבור החברה הישראלית בפרט משום שכל עוד ממד האח"ד אינו מופיע בפועל, אין שיתוף פעולה אמתי בין השבטים, אין שיתוף פעולה בין שבט לוי ובין שאר השבטים, בין יששכר לזבולון. אנחנו חיים כיום את הבעיה במלוא חריפותה. במובנים רבים נמצא

923 בראשית מח ה.

924 בראשית מח כב.

ראה יהושע כב לב: וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הָעֵלּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְּשָׁכֶם בְּחֻלְקַת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר קָנָה יַעֲקֹב מֵאֵת בְּנֵי חֲמוֹר אָבִי שָׁכֶם בְּמֵאָה קִשְׁיָטָה וַיְהִי לְבְנֵי יוֹסֵף לְנַחֲלָה. וְהִנֵּה כָּתוּב בַּפֶּרֶשֶׁת וַיְחִי: וְאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שָׁכֶם אֶחָד עַל אַחִיךָ אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֹמְרִי בְּחָרְבִי וּבְקִשְׁתִּי, פִּי רַשִׁי שָׁכֶם אֶחָד, שָׁכֶם מִמֶּנּוּ הָיָה תַּהִיָּה לְךָ יִתְרָה עַל אַחִיךָ, וּדְרִישׁ הַכִּי מִשּׁוֹם דְּכַתִּיב בִּיהוֹשֻׁעַ "וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הָעֵלּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְּשָׁכֶם", אֹמְנִם עִיקַר הַדְּרִשָּׁה בֵּא מִמֶּה דִּקְשָׁה לוֹ ל' אֶחָד, דַּהֲלִל שָׁכֶם אֶחָד, וְאִי בִּב' קִכָּה ע"א אִמְרָא אֲבִי: דְּאִמְרָא קְרָא אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֹאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי וּרְמָא הַכְּתוּב כִּי מִה שְׂרָצָא לְתַקֵּן בְּשָׁכֶם דְּהֵינּוּ הַשְׁלַמְתָּ מִנֵּן הַשְּׁבִטִים, עֲלָה בְּגוֹרֵל יוֹסֵף וְכִמּוּ שְׁפִירְשָׁנוּ לְעִיל, וְעַצֵּם הָעֵנִין הוּא דְּנוּדַע מִתּוֹרַת הָאֲרִי ז"ל כִּי ב' כְּתָפִים שֶׁל אָדָם הָרָאוּ שְׂרִשֵּׁי הַבֵּל וְקִין, כְּפִי שְׂבִיָּאֵר הַמְּרֹח"ו בְּשַׁעַר הַגִּלְגּוּלִים בְּהִרְבֵּה מְקוֹמוֹת וּבִפְרָט בְּהַקְדָּמָה נ"א.

(מתוך גנזך הרב)

925 צפניה ג ט.

המפתח בידי בני שבט לוי. עליהם לחזור להיות מה שהם אמורים להיות, כלומר הלויים של כלל ישראל, לא של שבט זה או אחר, או גרוע יותר, לרצות להקים שבט משלהם. עליהם לחזור להיות המשוררים של כלל ישראל.

ישראל ואדם

כולנו מכירים את המימרה של רבי שמעון בר יוחאי לגבי ישראל: "אתם קרויין אדם",⁹²⁶ כלשון הפסוק 'וְאַתֶּן צֶאֱנִי צֶאֱנִי מִרְעִיתִי אָדָם אֶתֶם אֲנִי אֱלֹהֵיכֶם נָא' אֲדֹנִי יְהוָה'.⁹²⁷ ישראל בגמ' 541, כלומר 12 פעמים אדם - 45 עם הכולל. כל שבט הוא צורה מסוימת להיות אדם. לכן מדרש אחד אומר שכל שבט נולד עם תאומה.⁹²⁸ מדרש שני מסביר את הדברים במישור האקזיסטנציאלי כאשר הוא מציין שתמר הייתה בת שם בן נח.⁹²⁹ 'וַיִּקַּח יְהוֹדָה אִשָּׁה לְעֹר בְּכוֹרוֹ וַשְׁמָה תָמָר'.⁹³⁰ האם הייתה כנענית? מהו הייחוס שלה? המקרא אינו אומר דבר. המדרש אומר שהיא הייתה בתו של שם בן נח והכוונה בביטוי זה היא לכך שהיא הייתה צדקת שידעה לשמור על האוניברסליות של האדם כמו אברהם. היא שמרה על זהות בעלת פוטנציאל אוניברסלי, גם אם היא הייתה כנענית. לכן יכלה להתחבר ליהודה ולחיות הרחם של המשיח. לכן 'צדיק כְּתָמָר יִפְרָח'.⁹³¹ אין סתירה בין שני מדרשים אלו. הראשון מדבר על מהות הזהות והשני על המציאות - איך התרחשו הדברים בפועל.

שאלה: מיהו הכולל?

תשובה: הוא אותה דמות המאפשרת הופעת ממד האחדות במציאות. הוא המועמד לשאת את דינה. אם הוא קיים, הוא מגלה מומנט משיחי בתכלית, בלתי הפיך. ישראל מתאחד בזכותו והוא מאחד את ישראל עם האומות והן מתאחדות דרך ישראל.

926 יבמות סא ע"א.

927 יחזקאל לד לא.

928 ראה פרש"י לבראשית לז לה, ד"ה "וכל בנתינו": "רבי יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום. רבי נחמיה אומר כנעניות היו אלא מהו וכל בנותיו כלותיו שאין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו".

929 ב"ר פה י: אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר אמר משום ר' מאיר: תמר בתו של שם הייתה, דכתיב 'ובת איש כהן כי תחל לזנות וגו' באש תשרף' לפיכך 'הוציאוה ותשרף'.

930 בראשית לח ו.

931 תהילים צב יג.

מכיוון שזה לא הצליח בזמן יציאת מצרים, בעקבות חטא העגל, היה צורך להמציא אסטרטגיה חלופית זמנית והיא מופיעה כאשר שבט לוי מקבל תפקיד מיוחד בתוך עם ישראל: 'וְאֲנִי הִנֵּה לִקְחָתִי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רֶחֶם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם'.⁹³² בחירת שבט לוי לתפקידו המיוחד אינה פוסלת את שאר השבטים אבל היא משאירה את העם לכאורה עם י"א שבטים אלמלא הפיצול של שבט יוסף לשני שבטים, אפרים ומנשה. עם הפיצול הזה יש לנו שוב י"ב שבטים ושבט לוי. בכוונה איני אומר י"ג שבטים כי מבנה זה זמני עד ימות המשיח. אז יהיה שוויון בין כל השבטים.

במהלך ימי העולם הזה הפרצוף של ישראל הפונה בעיקר לאומות הוא אפרים. הוא מגלם את הרצון של יוסף להיות פעיל בהיסטוריה האוניברסלית, אך זה נעשה בצורה מעוותת כי 'אֶפְרַיִם בְּעֵמִים הוּא יִתְבּוֹלֵל'.⁹³³ מדוע? כי "החתונה" לא יכלה להתקיים מעולם בצורה אמתית. בקשר עם הגויים הצד המפסיד היה תמיד ישראל. צריך לחכות לימות המשיח ממש כדי שהקשר יהיה אמת.

932 במדבר ג יב.

933 הושע ז ח.

ענין עוון האמור⁹³⁴

כתיב גבי קין: "ויהי בנה עיר, ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך". (ב' ד' יז')
 וכתיב "ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען וכו', ויחן את פני העיר
 וכו', ותצא דינה וכו', וירא אותה שכם בן חמור וכו', דהכי נמי שם העיר כשם
 הבן. ונ' רמז בטעמי המסורה דכתיב ויקרא שם העיר כשם, בטרחא, אותיות
 שכם. אבל בנו חנוך (ע' כה"ג פ' רש"י בתולדות ב' כז' יט' אנכי המביא לך,
 ועשו הוא בכורך).

ולביאור העניין, יש להבין טעמא למה כתיב הכא יעקב חסר ו' דמשום
 ויבא יעקב שלם, היה לו לכתוב שם מלא לרמזו בשלימותו, אלא רמז הכתוב
 שעדיין לא הגיע אל אמיתות שלימות דרגת מדתו, ובעי' לפרש לאיזה דרגת
 השלימות הגיע, וזהו דאמר רב במסכת שבת (לג' א') שלם בגופו, שלם
 בממונו, שלם בתורתו. דלכאורה קשה למה הוצרך רב לשלוש דרשות, דהניחה
 בגופו, פ' שנתרפא מצלעתו, אלא בממונו ובתורתו, מאי משמע? ופירש
 ה"תורה תמימה" דיש לומר דדריש כן ע"פ מ"ש במדרשים בר' פ' לך לך,
 שהדרך ממעט את הממון ומבטל מן התורה, וקמ"ל שליעקב לא נחסר מאומה
 בדרכו מקניניו הגשמיים והרוחניים, ע"כ, אבל רש"י פירש באופן אחר
 וכנתאר.

נ' פ' הג' דרשות, שיעקב בא בשכם שלם בשלוש הבחינות של נפשו
 פרטית, כלו', בגופו, די אכלו, בממונו, די יכולתו, ובתורתו די שכלו, שיעקב
 נקרא "איש תם", והמדרגות של הנפש הפרטי ג' הן: אכל, יכל, שכל. ר"ת איש.
 אבל לתכלית מדתו ביחוד של הו" קצוות עדיין לא הגיע, ולכך כתיב יעקב
 חסר, והרמז "איש תם", דהל"ל "איש אמת" שמדתו אמת דכתיב אמת ליעקב,
 אך עדיין האחד איננו.

אמנם יש לומר על מה פירש ה"תורה תמימה", כי בפרשת לך לך אין
 הדבר שוה ממש, ויש להבין טעם השינויים, דהתם דרשינן ואעשך לגוי גדול,
 בבנין, ואברכך, בממון, ואגדלה שמך, בשם. וכדפ' רש"י: לפי שהדרך ממעטת

934 מאמר זה, הדין במספר נושאים שהוזכרו במהלך השיעור, נמצא בגנזך הרב והוא מובא
 כאן כפי שנכתב על ידי הרב עצמו ללא כל שינוי.

פריה וריביה, וממעטת את הממון, וממעטת את השם, לכן הוזקק לג' ברכות הללו. וכו'. ע"ש. ולכאורה גבי אברהם לא היה צריך, שאדרבה באברהם הדרך היא שגורמת שינוי במזל, ע"ד בני חיי ומזוני במזל תלי', ומשום דאמר לו הקב"ה לך לך, ע"ד ויצא אותו החוצה, וכו', ממילא יהיו לו בנים וכו', והג' ברכות הללו למה ליה? אלא, משום דלא בזכותא תליה, עדיין הדבר עומד בספק, ספק השעה משחקת לו ספק לא. ולכך הוצרך להבטחות. ת"ל ואעשך וכו', אך ביעקב שאני, דודאי שהדרך ממעטת וכו', והכי נמי היה לו לפרש שלם בבנים, בממון, ובשם, משום כי הדרך ממעטת וכו', ובעניין טעמא למה נקט בפרט בגופו ובתורתו, ולא כדא' מעיקרא בבנים ובשם?

ולשוח טרם, נקדים קצת בביאור המשך הפסוק "ויחן את פני העיר", דאי' במסכת שבת (שם :) "מאי ויחן? רב אומר מטבע תקן להם, שמואל אומר שווקים תקן להם, ר' יוחנן אומר מרחצאות תקן להם". ועיקר הדרשה מבוארת מלשון תקן להם. ע"ד שחייב אדם לעשות דברי חניה למקום שבאה טובת הנאה ממנו, וכדכ' ה"תורה תמימה" ע"ש. ונ' טעם הדרשה משום דקשה להון ל' פני העיר, דהל"ל על יד העיר או כדומה, ומשמע דבעי לתקן דברים שייכין לצרכי האדם, כי פניהם של יושבי העיר בא לתקן, שאין הפנים נופלים בעיר גופה, אלא ביושביה כמובן. ומשום כתיב ויחן את פני העיר, דרשו ויחן מלשון "חן" כמבואר, אך מפני מה דקדקו בפרט הני תיקונים אינו מבואר כל כך.

ונ' ביאור העניין "ויבא יעקב שלם" ע"ד מיטתו שלמה, פ' כי השבטים נולדו שלמים כל אחד תאומתו בת זוגו עמו, אבל עדיין הוצרכה דינה לבן זוגה, ולכך בעי לתקן תורת הקידושין בעיר שכם אשר בארץ כנען כדי שיהיה זיווגה של דינה גם כן בשלימות, ולכך בא הלשון "עיר שכם אשר בארץ כנען" כמנהג רישום הכתובות. ותנן "האשה נקנית בשלוש דרכים, בכסף בשטר ובביאה". ובא הפירש בנכון, רב דרש לדרכו "מטבע תקן להם" פ', שלדעתו תקן תורת הקידושין בכסף, ולשיטתו הוא דאזיל, דאי' במסכת קידושין דף ג ע"ב "ותו הא דתנן האב זכאי בבתו בקידושיה בכסף וכו' מנלן, דמיקניא בכסף וכו', אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא ויצאה חנם אין כסף וכו', ע"ש ושמואל דרש "שווקים", דהיינו בתורת השטר, ור' יוחנן "מרחצאות" לצורך הביאה כמובן.

אוף הכי, ויקח אותה, וישכב אותה, ויענה. בא הכתוב לברר כי לא לקח אותה בתורת קידושין אלא בקיחה בעלמא, שכן דקדק הכתוב, ויקח אותה, ולא בקנין, וישכב אותה, בלא כתובה, ויענה, לא בעונתה, ונ' ראייה. כי

בסמוך מגיד הכתוב שכם לקחת לו לאשה כדין אישות, דכתיב קח לי את הילדה הזאת לאשה, ותימה. מנין היה להם תורת אישות, דכתיב "מהר" ודרשינן "כתובה"! אלא, מלמד כי יעקב תקן להם, וכדפירשנו.

ובזה נבא אל העניין דודאי לא הוה ליה מקום לפרש "שלם" בבנים, משום דעדיין לא נשלם מניין השבטים. וכן, עתידה ברית זו להתחדש בבית אל, דכתיב, ויאמר לו אלקים אני אל שדי פרה ורבה וכו', משמע שעדיין לא נשלמו התולדות, ופיר' רש"י שעדיין לא נולד בנימין, ואע"פ שכבר נתעברה ממנו. גוי וקהל גויים יהיה ממך, גוי, בנימין, גויים, מנשה ואפרים שעתידין לצאת מיוסף, והם במנין השבטים ע"ש, ונודע כי מנשה ואפרים נולדו ליוסף מאסנת, ואסנת בת דינה היתה, ולכך יש להבין כי יעקב אע"ה חשב מעיקרא להשלים מניין השבטים מדינה בתו, כי ראויה היתה להיות זכר, ותלד נקבה משום הדין שדנה לאה בעצמה על מניין השבטין, אבל בהריון היתה בחינת בן, והיה בכחה להעמיד שבט ממנה, ועוד, נ' כי משום הכי כתיב גבי דינה הנער' חסר, ומלבד הסתרים שבעניין, ומשום הכי לא היה לפרש "שלם" בבנים, ע"פ הדרשות שהובאו גבי אברהם, אלא שלם בגופו, שנתרפא מצלעתו, וק"ל.

אי נמי, לעניין השם, כי אע"פ שכבר המלאך קראו בשם ישראל, לא היה זה אלא בדרך הבטחה בלבד, ועדיין לא בא עתו, וכדפי' רש"י סוף שהקב"ה נגלה עליך בבית אל ומחליף שמך. אבל, עדיין לא נשלם אצלו עניין השם, הילכך קיים שלם בתורתו, דנודע כי התורה כוללת שתי בחינות בחינת השם ובחינת הזכר, כי שמ"י ב"ה עולה שס"ה, וזכר"י בו"ה עולה רמ"ח, ולכך נקט רש"י בתורתו בחינת הזכר בלבד: "שלם בתורתו, שלא שכח תלמודו בבית לבן אומנם, לעניין הממון כמשמעו, שלא חסר כלום מאותו דורון רש"י, שם.